

**Universiteit
Leiden**
The Netherlands

Dispuut over de wederkomst van Jezus Christus

Jonge, H.J. de

Citation

Jonge, H. J. de. (2006). Dispuut over de wederkomst van Jezus Christus.
Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/5240>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/5240>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Dispuut over de wederkomst van Jezus Christus

Op 30 november 2005 disputeerden wij in het kader van de Leidse cursus 'Theologie in dispuut' over de eschatologie. Daarmee hernamen we een onderwerp dat ook tien jaar eerder tussen ons aan de orde was geweest. Hieronder volgen onze inleidingen op de discussie, de stellingen die wij betrokken en de toelichting daarop.

Inleidingen

HJdJ:

Vooronderstelling bij mijn stellingen is, dat artikel 7 van het Apostolicum instemming verdient: Jezus Christus komt om te oordelen de levenden en de doden.

De reden waarom ik deze discussie graag heropen, is dat de eschatologie voor het christelijk geloof en de christelijke theologie enerzijds zeer fundamenteel, anderzijds problematisch is. Over dit onderwerp is overleg daarom telkens weer nodig.

Fundamenteel is de eschatologie omdat eschatologische hoop en verwachting de impuls tot het ontstaan van het christendom zijn geweest. De erkenning van Jezus als Gezalfde van de Heer, als Christus dus, was voor tijdgenoten en volgelingen van hem uitsluitend mogelijk doordat zij vooraf al rekenden met een op handen zijnde ingreep van God in de geschiedenis ten gunste van zijn volk. Die ingreep stelden sommigen, niet allen, zich voor als gemarkeerd door het optreden van een koninklijke vertegenwoordiger van God in de wereld. Deze gespannen gerichtheid op de doorbraak van een ideale toekomst, ingeluid door een gezant van God, was reeds voorhanden toen Jezus begon op te treden. Binnen het patroon van deze toekomstverwachting zijn sommigen Jezus als die gezant van God gaan zien, als Gezalfde van God, dat wil zeggen, als de ideale koning van een binnenkort bevrijd en gered volk van God. De eschatologische hoop op redding ging vooraf. Op basis van die hoop kon Jezus de waardering en erkenning krijgen die hij als Christus gekregen heeft.

Nu kan men niet het één hebben en het andere negeren. Men kan niet Jezus als Christus willen erkennen en de gerichtheid op de toekomst, waar-

uit de erkenning van Jezus als Christus is voortgekomen, laten vallen. Wie Jezus als Christus erkent, moet ook de eschatologie die van die erkenning de voorwaarde en vooronderstelling is, vasthouden en op de een of andere manier verdisconteren. Christus wordt niet als los artikel geleverd: wie Christus belijdt, verpacht zich ook aan het eschaton waarvan hij deel was.

Het probleem is natuurlijk, dat de eschatologische verwachting die aan de erkenning van Jezus als Christus ten grondslag ligt, niet is uitgekomen. Jezus heeft de definitieve komst van Gods koninkrijk zeer nabij geacht (Lc. 11:20; 16:16), en haar in elk geval binnen zijn generatie verwacht (Lc. 13:35).¹ Paulus rekende er omstreeks het jaar 50 op de *parousia* (het verschijnen, de komst) van Christus nog bij zijn leven mee te maken (1 Thess. 4:15, 17); althans zou zij binnen een generatie plaats hebben (1 Kor. 15:51). Ook Marcus, Matteüs en Lucas rekenen er alle drie op, dat de *parousia* zal plaats vinden op een moment waarop mensen van hun generatie het nog zullen meemaken (Mc. 9:1, 13:30; Mt. 16:28, 24:34; Lc. 9:27, 21:32).

Deze verwachting is niet uitgekomen. In plaats daarvan is de komst van Gods rijk steeds verder in de toekomst geplaatst. Wat ooit moest komen binnen een mensenleven, of althans binnen een generatie, wordt na bijna twee millennia nog steeds verwacht als iets toekomstigs.

Dit lijkt mij langzaamaan niet meer redelijk. Het tast de geloofwaardigheid van de prediking van de kerk aan. Het bemoeilijkt de toetreding tot het christelijk geloof en de kerk. En eigenlijk is het blijven verwachten van de *parousia* in de toekomst niet in overeenstemming met het bijbels getuigenis. Dit is mijn voornaamste bezwaar. Nu nog de komst van Christus te verwachten in de toekomst, is in strijd met de zienswijze en het getuigenis van Jezus, Paulus en alle evangelisten. Die rekenden met de *parousia* immers als met iets dat zeer nabij was – dat heet hun ‘Naherwartung’ –, niet als met iets dat nog twee millennia kon uitblijven.

Er moet dus een oplossing worden gevonden in de vorm van een interpretatie van die ‘Naherwartung’. Die oplossing kan niet zijn, dat voor de vervulling van de verwachting van de *parousia* een termijn van onbestemd lange duur wordt geaccepteerd. Want zo’n termijn van onbestemd lange duur is in strijd met het bijbels getuigenis.

In mijn stellingen sta ik een oplossing voor die bekend staat als de existentiële interpretatie van de vroegchristelijke eschatologie. Deze oplossing is verre van nieuw. Ze is al vijftig jaar oud en is te danken aan Rudolf Bultmann. Ze lijkt me nog steeds, ook na Jürgen Moltmann, de beste oplossing.

De reden waarom ik vooraf met artikel 7 van het Apostolicum wil instemmen is dus, dat de verwachting van het komende Oordeel historisch de voor-

¹ De net geciteerde plaatsen uit Lucas komen uit Q. Althans hun teneur kan zeer wel op Jezus teruggaan.

onderstelling is geweest van de waardering van Jezus als Gods gezalfde. Pas op de grondslag van deze verwachting van de grote en geduchte dag des Heren kon Jezus als Gods gezondene, als begin van het einde, en als begin van de toekomstende eeuw worden aangezien. Het is mijns inziens niet fair zich het ene toe te eigenen en het andere te laten voor wat het is. Met kan niet Jezus als Christus hebben zonder ook de *eschata* serieus te nemen: eerst de verwachting daarvan maakte dat hij tot Christus kon worden.

Ten slotte, een verstandige interpretatie van de voorstelling van de wederkomst van Christus lijkt mij geboden opdat dit concept geen obstakel wordt voor de toetreding tot geloof en kerk.

GGdK:

In de kern is het christelijk geloof een toekomstverwachting: je gelooft met het oog op wat komen gaat, voor jou persoonlijk, voor de wereld. Je gelooft vertellingen over verleden tijd met het oog op wat voor je ligt. De verschijning van Jezus geeft je op een bepaalde manier kennis van de toekomst. Hij wekt verwachtingen.

Zelf probeer ik vanuit die gewekte verwachtingen mijn vak ethiek te beoefenen. Daarom trok het mijn bijzondere aandacht dat collega De Jonge het facultaire jaar in 1994 opende met een college over de wederkomst van Jezus en vooral dat hij dat voorzag van een theologisch postscriptum. Ik bewaar goede herinneringen aan de heftige discussie die wij toen gedurende enige tijd voerden. En toen De Jonge mij vorig jaar uitdaagde de discussie te hernemen, aarzelde ik dan ook geen moment.

De Jonge opent zelf met een *vooronderstelling*, die ook wat mij betreft niet ter discussie hoeft te staan, tenzij hij het presens 'komt' zo wil benadrukken dat er geen toekomstmuziek meer in klinkt. Men verwijst voor de uitleg van dit *erchetai* wel naar 1 Tim. 4:1: 'Ik roep je dringend op, ten overstaan van God en van Christus Jezus, die zal oordelen over de levenden en de doden, ik bezweer je bij zijn komst en heerschappij ...'

Zelf meld ik vooraf nog dat ik de term *wederkomst* niet erg gelukkig vind. Ze kan fungeren als verwijzing naar een traditionele voorstelling die ik zal verdedigen, maar ze roept misleidende associaties op, met name dat Jezus nu afwezig is, terwijl het Nieuwe Testament ook spreekt van de presentie van de Geest van Christus. Het evangelie van Matteüs eindigt met deze woorden van Jezus: 'En houd dit voor ogen: ik ben met jullie, alle dagen, tot aan de voltooiing van de wereld'. Fixatie op een al te ruimtelijke voorstelling zou ik dus willen vermijden.

Stelling 1

HJdJ:

De voorstellingen van de wederkomst van Christus in het Nieuwe Testament zijn zo verschillend, dat ze alleen voor adequaat gehouden kunnen worden indien men ze relativerend als 'verwijzende beelden' opvat.² Dit is onvermijdelijk, maar bij Paulus en de evangelisten gaat het niet om beelden, maar om adequaat bedoelde beschrijvingen van een scenario. Wie zo afstand schept tussen scenario en 'verwijzend beeld' zet al een proces van abstrahering en herinterpretatie in gang dat legitimiteit verleent aan verdergaande abstrahering en herinterpretatie.

Mijn stelling 1 heeft twee pointes. Ten eerste keert ze zich tegen het gemak waarmee men soms over de grote verschillen heen stapt die er tussen de beschrijvingen van Jezus' wederkomst in de geschriften van het Nieuwe Testament bestaan. De verschillen voor lief te nemen, spreekt niet vanzelf. Een andere reactie is denkbaar. Iemand zou ook kunnen zeggen dat die beschrijvingen zo verschillend, zo incompatibel, zo tegenstrijdig zijn, dat er niets meer mee te beginnen valt en ze geen enkele rol meer kunnen spelen.

Enkele voorbeelden. (1) Volgens Paulus komt Jezus Christus als Rechter en Redder. Maar in de gemeenschappelijke bron van Matteüs en Lucas (Q) is niet Jezus de rechter, maar God, terwijl Jezus slechts de rol van aanklager of pleiter vervult. In 1 Kor. 15:23-27 is de voorstelling nog weer anders: daar troont Jezus als een koning terwijl God vijanden verslaat en aan hem onderwerpt. (2) Volgens Matteüs 25 zal er een oordeel door Jezus plaats vinden, met een scheiding van geiten en schapen en een heenzending van de slechten naar de hel en van de goeden naar het eeuwig leven. Bij Paulus daarentegen staan alleen de goeden uit de dood op en worden die met de nog levende gelovigen gered. Een veroordeling van de bozen heeft hier niet plaats; die blijven blijkbaar dood, en over het lot van de bozen die nog leven wordt niets gezegd (1 Kor. 15). (3) Volgens 1 Thess. 4:17 gaan de geredden op wolken de lucht in om zo eeuwig bij de Heer Jezus te zijn. Maar volgens Handelingen 1 daalt Jezus juist af naar de aarde (1:11).

Deze beschrijvingen kunnen niet alle tegelijk waar zijn. Zij weerspreken elkaar en heffen elkaar daardoor op. Wie ze toch een blijvende betekenis wil toeschrijven, moet ze relativerend tot beelden verklaren. Met beeld bedoelen we dan: slechts een benadering. Niet elk detail in de beschrijving geeft adequaat een detail uit de toekomstige realiteit weer.

² G. G. de Kruijf, 'Die dag zal zeker komen', in: H. J. de Jonge en B. W. J. de Ruyter (red.), *Totdat hij komt. Een discussie over de wederkomst van Jezus Christus*, Baarn 1995, pp. 69-74, zie p. 71.

wordt gesuggereerd dat er een oorspronkelijke gezaghebbende interpretatie is waaraan wij nu gaan morrelen, terwijl er alleen een getuigenis is dat in elke tijd blijkt tot verstaan, tot interpretatie te leiden. Ik wil niet terecht komen in een discussie over hellend vlak, zodat mijn interpretatie de legitimatie zou vormen van 'verdergaande' abstraheringen. Ik wil strijden over het verstaan, niet over een proces van afglijden waarin de een wat conservatiever (*slow motion*) is en de ander progressiever.

Stelling 2

HJdJ:

In elk geval hebben Paulus, de evangelisten en de auteurs van Handelingen en Openbaring niet bedoeld, dat Jezus Christus zou komen na het jaar 2000. Wie stelt, dat het auteurs als Paulus (1 Thess. 1:10; 4:17), Marcus (13:28-30) en andere auteurs die vaak beklemtonen dat de komst van de Heer of het Koninkrijk 'nabij' was, niet aankwam 'op de concrete voorstelling (binnen een generatie), maar op een verwijzing naar de grote dag',⁵ doet tekort aan de ernst van die auteurs, maar schept ook opnieuw afstand tussen hun bedoeling en zijn of haar eigen belijden: hij of zij abstraheert en herinterpreteert opnieuw.

Mijn stelling 2 keert zich tegen het gemak waarmee De Kruijf beweert, dat het in het Nieuwe Testament niet zou aankomen op het idee dat Gods rijk binnen één generatie komt.

Paulus verwachtte aanvankelijk de komst van Christus nog zelf mee te zullen maken (1 Kor. 4:15, 17), later verwachtte hij haar in elk geval nog binnen zijn generatie, ook al zou hij haar dan niet zelf meemaken. Ook Marcus verwachtte volgens Mc. 9:1 en 13:30 de wederkomst binnen een generatie. Deze 'Naherwartung' van het Koninkrijk van God was voor Paulus en de evangelisten, evenzeer als voor Jezus, heel wezenlijk. Zij impliceerde namelijk de noodzaak van onmiddellijke bekering: 'Het Koninkrijk van God is nabijgekomen, bekeert u' (Mc. 1:15). Ze zorgt voor de nodige druk op de ketel van de ethiek: 'De dag is nabij, laten we de werken der duisternis afleggen' (Rom. 13:12); wees vriendelijk, want 'de Heer is nabij' (Filip. 4:5). 'Ik kom spoedig en heb het loon bij mij om iedereen te belonen naar zijn daden' (Openb. 22:12). De aanzegging van de nabijheid van de wederkomst kon ook een functie hebben in de bemoediging van geadresseerden die als rechtvaardigen te lijden hadden: 'Ik kom spoedig', zegt Jezus hun (Openb. 22:7).

⁵ De Kruijf, *ibidem*, p. 73

Het element van de nabijheid van Gods heerschappij is dus heel wezenlijk. Dit brengt met zich dat, ook al is de verwachting dat die heerschappij nabij was ongegrond gebleken, wij iets met het element van de nabijheid zullen moeten doen.

Mijns inziens doen we met die factor 'nabijheid' meer indien we hem vertolken in de zin van de urgentie waarmee God en zijn eis tot gehoorzaamheid op ons toekomen en de ernst die wij daarmee hebben te maken, dan indien we die factor omzetten in uitstel voor onbepaalde tijd.

Mijn voorstel is: laten we iets doen met die factor 'nabijheid' van Gods komende heerschappij. Wie zegt dat we gewoon kunnen blijven uitzien naar Jezus, hoe lang hij ook uitblijft, zegt in feite, dat die factor nabijheid een vergissing was en als vergissing ter zijde kan worden gelegd. Mijns inziens is het beter die factor zo in te zetten, dat hij zijn functie in de oproep tot bekering, in de ethiek en in de bemoediging behoudt.

GGdK:

De voorstellingen in het NT bevatten de twee dimensies die door ons wel als existentieel (of presentisch) en temporeel (of futurisch) worden aangeduid. Zeker is dat de auteurs ook in temporele zin uitzagen naar Jezus Christus en dat zij daarbij niet meteen het jaar 2000 in gedachten hadden. Wie nu met hen Jezus belijdt zal echter ook met hen naar Jezus uitzien.

De apostelen hebben geen exacte mededelingen gedaan maar hoop uitgesproken. En in hun gegronde verwachting dat de verlossing nabij is, hebben zij aan hun eigen generatie gedacht.

Helaas, voor heel de wereldsgeschiedenis helaas, is de verlossing nog niet aangebroken. Ik vind dat onbegrijpelijk, raadselachtig. Geen rechtvaardigende theologische redenering overtuigt mij in het licht van de rampspoed die de mensheid te lijden heeft. Het is reden genoeg om het geloof op te geven. Maar wie, zoals ik, blijft zeggen dat Jezus en zijn getuigen geloofwaardig zijn, ontkomt er niet aan met hen ook uit te zien naar de nabije verlossing.

Het verschil tussen ons en de auteurs van het Nieuwe Testament is dat wij de ervaring hebben opgedaan dat het langer duurt dan gehoopt (hoewel het ze in het Nieuwe Testament ook al te lang duurt, denk aan het wachten op de bruidegom, en het talmen van de Heer). Wij hebben weer meer met profeten en psalmisten (hoe lang nog, Heer?). Wij kunnen dus moeilijk op onze eigen generatie mikken als eindtijd.

Maar wie echt verlossing verwacht en om verlossing schreeuwt, mikt ook niet op nog eens duizend jaar. Het duurt altijd te lang! Echte hoop heeft haast.

Dus ik begrijp dat de apostelen niet verder keken dan vlakbij en ik doe het ook niet. Het probleem zit hem dus niet in de tijd maar in de

geloofwaardigheid van Jezus. Wie door Hem gegrepen wordt heeft weinig keus.

Ik geef De Jonge toe dat ik ten onrechte gesteld heb dat het de apostelen niet aankwam op de verwachting van verlossing binnen een generatie, maar op de grote dag wanneer die ook maar zou zijn. Met zo'n uitspraak maak je van apostelen theologen. Zij hadden wel degelijk haast en ik heb ook haast.

Maar hier al wijs ik erop dat de eschatologie in het Nieuwe Testament en ook voor mij niet uitsluitend door de temporele dimensie bepaald wordt: zoals Jezus als representant kwam met zijn aankondiging van het Rijk, zo doet hij dat nog steeds in de kracht van de Heilige Geest.

Stelling 3

HJdJ:

Er is in de kerk geen criterium aan de hand waarvan de net bedoelde abstrahering en herinterpretatie beperkt kunnen worden dan de belijdenis 'Gods heerschappij breekt over zijn schepselen aan', in dynamische presentie. Elke theologische interpretatie van bijbelse voorstellingen van Christus' komst die aan deze belijdenis recht doet, is in principe aanvaardbaar.

Stelling 3 is bedoeld om uit te sluiten, dat aan de hedendaagse uitwerking van de vroegchristelijke eschatologie de eis wordt gesteld, dat daarin het element 'temporele duur', het element 'wachten, wachten, wachten' wordt opgenomen.

Tegen die eis zou ik mij willen verzetten omdat hij ook in de eerste eeuw niet werd gesteld. In de eerste eeuw werd het einde van de wachttijd verwacht binnen een generatie. Daar mag men wat mij betreft een eeuw van maken. Maar negentien eeuwen wordt te veel.

Men mag mijns inziens niet meer strikt van mensen verlangen, dat ze geloven in de wederkomst van Christus in de toekomst. Hier is het van belang te noteren, dat de Griekse tekst van het Apostolicum ook niet zegt dat Jezus Christus 'zal komen om te oordelen', maar dat hij 'komt (*erchetai*, praesens) om te oordelen'.⁶ Natuurlijk beoogt het Apostolicum niet dat de wederkomst existentieel geïnterpreteerd wordt. Het Apostolicum plaatst de definitieve komst van Christus zeker in de toekomst. Maar de formulering van het Apostolicum reserveert dit komen niet uitsluitend voor de toekomst: Christus is reeds komende ook in het heden, hij is steeds bezig te komen, ook in het nu. En daar staat de existentiële interpretatie van de wederkomst niet ver van af.

⁶ H. Lietzmann, *Symbole der alten Kirche* (Kleine Texte für Vorlesungen und Übungen 17/18), Berlin 1961, p. 10.

De nabijheid van Christus' komst moet vastgehouden worden, maar dan niet meer in temporele zin, maar in de zin dat Christus, de levende, zijn volgelingen dagelijks tegenkomt en hun vraagt: leef je in gehoorzaamheid aan Gods wil?

GGdK:

Als criterium voor de vertolking van het evangelie kan gelden: de kracht van Gods liefde voor zijn schepselen en zijn zeggenschap over hen zet door. Een dergelijke formulering laat ruimte voor accentuering van verschillende dimensies van het ene kerygma.

Ik verzet mij dus tegen de idee dat we samen in een proces van abstrahering zitten, een hellend vlak waarop binnen zekere grenzen alles geoorloofd is. Het gaat om het samenstemmen met profeten en apostelen, om het delen van hun hoop en verwachting. Daar zit wel ruimte in gezien het polyfone karakter van hun getuigenis. De presentische dimensie van de eschatologie kan zeker benadrukt worden.

Maar bij deze stelling zeg ik vooral nog graag iets over het criterium. De formulering van De Jonge is te streng. Hij raakt daar een ander debat dat we voerden, over verzoening of koninkrijk als essentie van de verkondiging.⁷ De Jonge neemt als criterium de prediking van Jezus: 'De tijd is aangebroken, het koninkrijk van God is nabij: kom tot inkeer en hecht geloof aan dit goede nieuws.' Ik vind dat een goed uitgangspunt en in de traditie is het vaak ten onrechte secundair geworden. Maar juist deze prediking brengt in de evangeliën ook aan het licht hoe weinig er van die omkeer terecht komt en ze roept ook de vraag op of er hoop is voor zondaren die wel in de prediking geloven maar hun leven zo weinig beteren of zelfs tegen beter weten in zondigen. En het NT antwoordt met kruis en opstanding van Jezus, en de verzoenende duiding daarvan. Er is in het NT een toonzetting van ontferming van Godswege die ik niet hoor in de formulering van De Jonge. Daarom breid ik het criterium uit met de liefde van God. Dat maakt ook voor de eschatologie verschil. Het rijk komt niet primair als hel en verdoemenis op ons af maar als redding. Het valt me overigens op dat De Jonge hier van schepselen spreekt, in eerste aanleg toch niet een nieuwtestamentische term maar een dogmatische.⁸

⁷ K. A. Deurloo e.a., *Verzoening of Koninkrijk. Over de prioriteit in de verkondiging* (Leidse Lezingen), Nijkerk 1998.

⁸ Toelichting van HfJdJ: de term 'schepselen' heb ik bewust gekozen. Hij is de pendant van de term Schepper. En het is precies de idee dat God Schepper is, die begrijpelijk maakt dat de door Hem geschapen mens pas juist leeft als hij zijn leven leidt overeenkomstig de bedoeling van de Schepper die de mens het leven geeft.

Tijdens de discussie blijkt De Jonge bereid de soteriologische uitbreiding van het criterium over te nemen, maar stelt wel dat daarmee niet de factor tijd geïmpliceerd is.

Stelling 4

HJdJ:

De verwachting van de komst van Jezus Christus in de toekomst stelt langzamerhand grote problemen (haar uitblijven, haar gebondenheid aan antieke kosmologie, haar bedenkelijke grondslag in Dan. 7:13⁹) die de geloofwaardigheid van de prediking van de kerk ondermijnen. Uit apostolaire grond is de vraag daarom geboden, of in het spoor van de al ingezette abstrahering en herinterpretatie (zie boven, stellingen 1 en 2) de voorstelling van de komst van Jezus Christus niet een aansprekender en aannemelijker vorm gegeven kan worden.

Van de vroegchristelijke eschatologie heeft de christelijke geloofsleer heden ten dage al bijzonder veel prijsgegeven. Ten eerste, de korte termijn waarop Christus moest komen; daarvan heeft ze een lange termijn gemaakt. Ten tweede, de hele ruimtelijkheid die in het Nieuwe Testament bij de wederkomst van Christus zo'n opvallende rol speelt: op- en neergaan tussen hemel en aarde, terugkomst op de wolken, begeleidente engelen, bazuingeschal. Ten derde, ook de stoffelijkheid van de wederkomst is aan erosie onderhevig. Veelal blijft slechts een enigszins abstract idee van de definitieve 'verbondenheid' van Christus met de zijnen of van God die 'alles in allen'¹⁰ is over. Maar als God onstoffelijk is, zal dan niet ook dat 'alles' wat hij in allen is onstoffelijk zijn?

Aan de oorspronkelijke voorstellingen van Jezus' wederkomst is zo al heel veel gesleuteld, om niet te zeggen ontnomen. De begrensde, korte temporaliteit is bewust veranderd in een onbegrensd lange temporaliteit; zowel de ruimtelijkheid als de stoffelijkheid is geëlimineerd. In het licht van die mutaties acht ik het gerechtvaardigd nog één andere mutatie voor te stellen: dat we de korte temporaliteit niet ontcrachten door er een onbegrensd lange van te maken, maar de essentie en kracht ervan existentieel interpreteren. Dat lijkt mij veel meer recht te doen aan de eschatologie van Jezus, Paulus en de evangelisten dan de temporaliteit onbegrensd op te rekken.

Ik geef toe, dat ik dit tevens wil om geen onnodige obstakels in de weg te leggen aan mensen die ik graag tot het christelijk geloof en de kerk zou zien toetreden, maar voor wie de wederkomst van Christus na twee millennia

⁹ De Jonge, *Totdat hij komt*, p. 31

¹⁰ De Kruijf, *ibidem*, pp. 73-74

haar geloofwaardigheid begrijpelijkerwijs heeft verloren. De Kruijf vindt 'aantrekkelijkheid' geen argument om een geloofsvoorstelling aan te passen en heeft in dit verband de vraag gesteld of de existentiële interpretatie wel ooit iemand tot de kerk gebracht heeft: de feiten wezen het niet uit, meende hij.¹¹ Het antwoord moet luiden, dat men niet kan weten hoeveel mensen meer van het geloof en de kerk vervreemd zouden zijn als er geen existentiële interpretatie van Bultmann was geweest, en dat de laatste althans één iemand voor de kerk behouden heeft: mij.

GGdK:

De temporele dimensie van de christelijke verwachting stelde de kerk reeds in de eerste eeuw na Christus voor een groot specifiek probleem. De kerk heeft dat eeuwenlang meesterlijk omzeild. Tegenwoordig maakt dit specifieke probleem (de temporaliteit) deel uit van een groot complex van problemen van o.a. kosmologische aard (schepping, wonder etc.). Voor de omgang met dit probleem moet niet plausibiliteit en aantrekkingskracht als criterium genomen worden maar de coherentie tussen de kerk nu en de profeten en apostelen.

Dat de voorstelling van de wederkomst van Jezus ons 'langzamerhand' voor grote problemen stelt is wel heel eufemistisch uitgedrukt, in het licht van het onrecht en de ellende van de menselijke historie. (We komen er bij stelling 5 op terug.) De geloofwaardigheid van de prediking staat vooral om dat uitblijven op het spel.

Vergeleken bij het uitblijven van de komst van het Rijk is de antieke kosmologie slechts een probleem voor het voorstellingsvermogen van moderne mensen (dus van de laatste eeuwen) en het gebruik van de mensenzoon uit *Daniël 7:13* peanuts. De nieuwtestamentische auteurs zetten de verwachting van een Davidszoon om in die van de mensenzoon uit de hemel, wat is daartegen? Dat ze in strijd is met onze exegese van *Daniël 7* maakt de move niet onrechtmatig. Ik zou het beroep op *Daniël* ook niet de grondslag willen noemen, maar een hulplijn: men wilde uitdrukking geven aan hoop en verwachting en moest toen denken aan het beeld uit *Daniël*, ineens zag men het helemaal voor zich.

Het uitblijven van het Rijk is het enige echte probleem. De kerk heeft dat heel lang goed weten te omzeilen door de kerk zelf als gestalte van het Rijk te zien, als sacrament, als *alter Christus*, waardoor niet het Rijk meer echt hoefde te komen, maar de hemel de kerk slechts behoefde op te volgen. Jezus predikte het Rijk maar wat er kwam was de kerk. Je zou hier even kunnen associëren met: hij verwachtte Rachel maar zie het was Lea. Maar het

¹¹ In het dispuut op 30 november 2005 te Leiden. Het antwoord had ik toen niet paraat.

verschil tussen Lea en Rachel was in aantrekkelijkheid ongetwijfeld minder groot dan dat tussen de kerk en het Rijk. Overigens denk ik niet alleen aan de rooms-katholieke kerk en de oosterse kerk, ook in de reformatorische kerken is de hemelverwachting tot op heden dominant, zelfs zozeer dat je je kunt afvragen of de voorstelling van de wederkomst wel zo sterk leeft als De Jonge denkt. Waar moet Jezus precies voor terugkomen als je al in de hemel of de hel bent? Alle eeuwen door heeft de wederkomst vooral deel uitgemaakt van de apocalyptische voorstellingswereld in bijvoorbeeld christelijke stromingen. Zij is eigenlijk pas weer meer in beeld gekomen met de herontdekking van de eschatologie in de twintigste eeuw. De Protestantse Kerk in Nederland is op zichzelf een gammele constructie, maar de eerste identiteitsbepalende zin van haar kerkorde mag er zijn: de kerk strekt zich uit naar de komst van het Koninkrijk van God. Zij is dus niet iets op zichzelf, zij bestaat als beweging!

De Jonge begeeft zich op glad ijs als hij om apostolaire reden begint te zoeken naar een voorstelling die aannemelijker en aantrekkelijker is dan de wederkomst. Maar hier is het hem om begonnen. Dit is zijn drijfveer vanaf het begin geweest. En ik waardeer het dat hij zijn wetenschap zo hartstochtelijk in verband brengt met het belang van de kerk. In de eerste stellingen heeft hij met een beroep op mijn eigen uitspraken de grond gelegd om in stelling 6 de genadeslag toe te dienen. Aan de andere kant verbaast het mij ook dat hij voor de kerk een heel ander criterium neemt dan voor zijn wetenschap: de teksten kun je niet nauwgezet genoeg historisch uitleggen, je mag er geen greintje modern cultureel bewustzijn bij doen, althans je moet dat zoveel mogelijk uitschakelen, maar in de kerk moet je je aanpassen aan modern bewustzijn. Hier wordt de duplex ordo wel extreem opgedreven!

Voor mij is de grote uitdaging coherentie na te streven tussen mijn prediking en die van Petrus en Jesaja: wat zij toen verkondigden — hoe kan ik dat nu verkondigen? Inhoudelijk moet er coherentie zijn. Wie als criterium plausibiliteit en aantrekkingskracht neemt is als een golf op de zee, die door de wind heen en weer bewogen wordt (Jac. 1:6). En je maakt je dan ook bijzonder kwetsbaar: zou die existentiële interpretatie wel aansprekender blijken te zijn? Dat is nog niet erg gebleken.

Tijdens de discussie stelt De Jonge dat het geenszins coherent met het Nieuwe Testament is om de Naherwartung eindeloos op te rekken. De Kruijf antwoordt dat hij de Heer niet in een verre toekomst verwacht maar morgen, zoals de joden over toekomst spreken. Waarop De Jonge: Jezus komt vandaag, in zijn woord. Vanuit de zaal komt als reactie: u veronachtzaamt beiden dat het heil reeds is gekomen. De Kruijf benadrukt dat als heil bestaat in verlossing, het heil klaarblijkelijk nog niet gekomen is. De Jonge is

het daar wel mee eens, maar vindt dat het Koninkrijk Gods primair bestaat in de roep tot bekering, dat wie zich bekeert een nieuwe schepping is en dat in die zin de verlossing present is.

Stelling 5

HJdJ:

Dat het vertrouwen in de heden levende Heer voldoende is om de verwachting van zijn komst in de toekomst levend te houden,¹² is ongetwijfeld voor velen waar, maar anderen blijft het gevoel bekruipt dat ze zich met de dag erger vergissen: zij hebben behoefte aan een alternatieve interpretatie van de belijdenis van de wederkomst.

Natuurlijk moet men uit het vertrouwen op de nu levende Heer ook vertrouwen putten in de toekomst. Maar men moet dit vertrouwen in de toekomst niet bemoeilijken met onnodig onaannemelijke voorstellingen.

Het is genoeg te weten, dat God regeert, dat Christus leeft, en dat zij Heer van ons leven willen zijn en moeten zijn. Als we ons hiervan bewust zijn en ernaar leven, is de functie van de eschatologie vervuld.

Wordt het christelijk geloof door hen die het belijden niet te veel gezien als de toegang tot een 'eind goed, al goed'? De strekking van het geloof is mijns inziens niet, dat ten slotte alles tot rust en vrede komt, maar dat God de eer en lof krijgt die hem toekomen. Ons hoogste geluk is de lofprijzing van God, niet onze aanneming bij een toekomstig oordeel, of een eeuwig heil.

GGdK:

Wie een wig drijft tussen presentische en futurische eschatologie roept een steeds sterker wordend gevoel van het geloof als historische vergissing op dat niet meer te temmen zal zijn met een eenzijdig existentiële interpretatie.

Hier blijkt dat ook voor De Jonge het probleem van het uitblijven van de komst van het Rijk het nijpendst is: het gevoel je met de dag erger te vergissen. Hij ziet dan dus om naar alternatieven. Waarom slaat hij de mogelijkheid over die ik bij stelling 2 aangaf: niet polariseren tussen existentieel en temporeel maar ze in elkaars verlengde zien? Hij kan dan dichtbij de historische uitleg blijven en hoeft het in de kerk niet over een heel andere boeg te gooien.

¹² De Kruijf, *ibidem*, p. 73.

Als je de temporele voorstelling overdrijft in zijn betekenis roep je het gevoel van vergissing steeds sterker op en dan zal de existentiële interpretatie geen bevrediging meer bieden, de aardigheid is er dan allang af. Mijn punt is: je moet het er niet om doen, je moet niet naar een alternatief omzien om de mensen te behagen, daar kijken ze doorheen. Je moet wat toen daar gezegd werd, nu zelf in eigen tijd zeggen, en wel omdat je gelooft in wat toen daar gezegd werd.

Stelling 6

HJdJ:

De komst van Christus heeft in het Nieuwe Testament veel vaker het karakter van Laatste oordeel,¹³ met tweërlei mogelijke uitslag, dan van definitief heil.¹⁴ De aanzegging van Christus' komst stelde de gelovigen op elk moment van hun leven onder de eis van waakzaamheid en gehoorzaamheid aan God. Als het leven van gelovigen constant onder Gods opzicht, onder de eis tot gehoorzaamheid aan God, wordt gesteld, is de voornaamste functie van de voorstelling van Christus' komst vervuld. Deze existentiële interpretatie van de parousia maakt het vasthouden aan de temporele dimensie van de komst van Christus in de toekomst overbodig, al hoeft zij die niet uit te sluiten.

Het effect van de vroegchristelijke voorstelling van Jezus' wederkomst is, dat hoorders gewaarschuwd zijn om elk moment van hun leven te leven naar Gods wil. Men sla er bijvoorbeeld Lc. 12:40-43 op na. 'Weest waakzaam en bereid, want op een moment dat U het niet verwacht, komt de Zoon des mensen' (12:40). De voornaamste functie van de voorstelling van de komst van de Mensenzoon is, de mensen in te scherpen dat zij constant voor het aangezicht van de Heer leven. Deze functie wordt beter vervuld bij een existentiële interpretatie van de wederkomst van Christus dan bij een verwachting van die wederkomst op onbepaalde termijn.

Ik geloof dus in de *parousia* van de Heer in het heden. Die *parousia* neemt vorm aan in de liturgie of eredienst. 'Auf eine gewisse Weise ist die unbekannte Zukunft gegenwärtig (...) im Gottesdienst der Kirche.'¹⁵ 'The apostolic community experienced God's presence in their worship.

¹³ Bijvoorbeeld in 1 Thess. 2:19; 3:13, 5:23; 2 Kor. 1:14, Filip. 2:16; Lc. 12:8-9 (Q), Lc. 12:40, 43; Lc. 17:26-27 (Q).

¹⁴ Bijvoorbeeld Mc. 13:26-27 (de uitverkorenen worden verzameld), Joh. 14:3; 17:24; Hebr. 9:28. Als voleinding wordt de *parousia* gezien in 1 Thess. 4:15-16.

¹⁵ R. Bultmann, *Jesus Christus und die Mythologie*, Gütersloh 1984⁶, p. 32. Over de relevantie van Bultmanns existentiële interpretatie voor de liturgie, zie mijn artikel 'Hendrix en de realiteit van de liturgie', in J. Trapman (red.), *Pjotr Hendrix (1896-1979). Leraar van gnosis en liturgie*, Den Haag/Leiden 2005, pp. 32-40.

(...) This presence in and with the community was to them the sign of the kingdom of God on earth.¹⁶

GGdK:

Het eerste effect van Jezus' komst (zowel de eerste als de tweede) is botsing, oordeel. Wie daaroverheen kijkt en enkel spreekt van vrede en rust tot in eeuwigheid, deelt armen opium uit en stuurt rijken met een ingebeelde hemel naar de hel. Het eerste effect van Jezus' komst is voor moderne mensen wel beter voorstelbaar dan het tweede effect maar misschien niet geestelijk aantrekkelijker. Het tweede effect van Jezus' tweede komst hangt met de temporele dimensie ervan samen en is allerminst van ondergeschikt belang, zozeer zelfs dat we moeten zeggen: het gaat niet om de wederkomst maar om de verlossing van de schepping.

Op de laatste zin na ben ik het met stelling 6 van De Jonge eens. Daarom noem ik het eerste effect van Jezus' komst ook oordeel. Wij moeten eens ophouden God zo als liefde te verbeelden dat er geen vuil aan de lucht is en dat ons een rozentuin wordt beloofd. Alsof liefde niet ook kan straffen. De accentuering van het presentische vind ik dus heel goed. Maar is dit de reddingsboei die de kerk nodig heeft om moderne gelovigen aan zich te binden? Als voorstelling is ze plausibeler dan toekomstverwachting. Ze heeft het voordeel dat ze niet empirisch te controleren is. Je hebt er alleen maar een preek voor nodig. Maar of ze aantrekkelijker is? Als de kerk op grote schaal het voorstel van De Jonge volgt, hebben we weer eeuwen nodig om mensen te bevrijden van het syndroom van hel en verdoemenis. Deze voorstelling als aansprekender te zien toont aan dat De Jonge vrijwel uitsluitend focust op de voorstelbaarheid, op wereldbeeld. Dat is een dwaalweg. De kerk moet zich richten op het wonderlijke fenomeen dat de bijbel nog steeds in staat blijkt mensen tot geloof te bewegen.

Er moet nog iets anders gezegd worden. Het gaat in de christelijke eschatologie helemaal niet om de wederkomst van Jezus maar om de komst van het Rijk Gods. Jezus is er de verpersoonlijking van, de brenger, maar het gaat om de verlossing van de schepping.

Ook De Jonge gelooft dat het Rijk Gods komt, maar dan op de wijze van toenemende gehoorzaamheid, of van het oordeel Gods. Maar hoe moeten we ons dat dan voorstellen? 1. Van toenemende gehoorzaamheid hoeven we het na Golgotha niet te verwachten. 2. Het laatste oordeel is net zo onvoorstelbaar als de wederkomst.

¹⁶ H. Chadwick, 'The Early Christian Community', in J. McManners, *The Oxford History of Christianity*, Oxford/New York 2002, pp. 21-69, zie p. 22.

*Stellingen 7 en 8**HJdJ:*

De in stelling 6 voorgestelde abstrahering en herinterpretatie is niet meer dan een organische voortzetting van de abstrahering en herinterpretatie zoals ook De Kruijf al toepaste: ook hij wilde al af van (a) de letterlijke nabijheid in de tijd van de wederkomst en (b) de ruimtelijke, kosmologische voorstellingen ervan. Vasthouden daaraan verwierp hij als 'biblicistisch'.¹⁷

In de kerk zal ruimte gelaten moeten worden aan de traditionele temporele verwachting van de komst van Christus, maar een existentiële interpretatie van de komst van Jezus Christus, die christenen op ieder moment van hun leven voor de keus stelt of zij gehoorzaam willen zijn of niet, is een goed gegrond alternatief waaraan eveneens ruimte toekomt.

Deze stellingen spreken voor zichzelf. Bij stelling 8 zij nog slechts opgemerkt, dat de existentiële interpretatie een verkieslijk alternatief lijkt voor de temporele interpretatie omdat ze het klemmende van de *Naherwartung* beter honoreert.

Indien men mij ten slotte zou vragen, wat er voor mij dan overblijft van de temporele dimensie die de vroegchristelijke verwachting van Christus' komst ontegenzeggelijk had, zou ik het volgende zeggen. Wie zich bekeert, gaat daarmee in in het eeuwige leven. Wie gelooft, heeft (voorzover hij of zij gelooft) het eeuwige leven. Alwie gelooft, is (voorzover hij of zij gelooft) een nieuwe schepping. Aan dat eeuwig leven, aan die nieuwe schepping, maakt geen aardse dood een einde.

GGdK:

Het Nieuwe Testament laat geen ruimte voor een existentiële interpretatie van de eschatologische boodschap, wel voor een accentuering van het existentiële aspect ervan.

Als De Jonge spreekt van een existentiële interpretatie en die beschouwt als de organische voortzetting van een proces, dan legt hij het criterium voor christelijk spreken ten onrechte bij wat wij ons kunnen voorstellen en misbruikt hij een deel van het spreken van de nieuwtestamentische getuigen voor zijn spreken over het geheel van de boodschap. Ten onrechte beschouwt hij mijn positie als de legitimering van zulk procesmatig denken.

¹⁷ Tijdens het debat in 1994

Je moet niet de wederkomst existentieel interpreteren, je kunt het spreken over de levende Christus en de presentie van zijn Heilige Geest in zijn eschatologische betekenis accentueren.

Vasthouden aan scenario-taal beschouw ik als biblicistisch, wat een hermeneutisch begrip is om een positie aan te duiden die ondanks de pretentie niet overeenstemt met de wijze waarop Paulus c.s. taal gebruikten, omdat nu Paulus citeren altijd iets anders is dan wat Paulus toen zei. Wie dat niet begrijpt of erkent en toch doet noem ik een biblicist. Ik heb het dan over een theologische positie bij de uitleg van de bijbel.

Het betekent niet dat we de bijbel niet zonder uitleg kunnen lezen. Ik geloof heilig in de kracht van de bijbel om zelf, op eigen kracht, tot mensen te spreken.

Existentieel en temporeel moeten niet als traditioneel en modern tegenover elkaar worden geplaatst maar als twee dimensies van de ene verwachting naast elkaar.